

بسمه تعالی

بررسی مفهوم و ماهیت حیات شهید از منظر آیات قرآن

نویسنده: فاطمه بایگان^۱

چکیده

در این مقاله سه آیه از آیات قرآن را که به طور مستقیم و مشخص بحث حیات شهیدان را مطرح کرده آورده شده است. که عبارتند از آیه ۱۵۴ سوره بقره، آیه ۱۶۹ سوره آل عمران و سوره نساء آیه ۷۴ که خداوند به طور مشخص حیات و زنده بودن شهدا را مطرح کرده و از جمله نشان های زنده بودن دنیایی شهدا رزق و روزی است که خداوند در دنیا برای بندگان خود قرار داده که با توجه به شان نزول آیات بالا که حاکی از غم و اندوه بازماندگان شهدا از عدم بهره مندی شهدا از نعمت های دنیایی بوده قابل درک می باشد. در ادامه ماهیت و مفهوم حیات شهید و در انتها نیز مفهوم و ماهیت حیات شهید از منظر آیات قرآن مورد بررسی قرار گرفته است. این تحقیق از نوع روش توصیفی- تحلیلی انجام یافته و از لحاظ هدف کاربردی است. برای گردآوری اطلاعات از روش اسنادی (کتابخانه ای) و اینترنت استفاده شده است.

کلید واژه: شهید، شهادت، رزق، قرآن کریم ، حیات طیبه

^۱ طلبه سطح دو مدرسه صادقیه تبریز

مقدمه

از دیدگاه قرآن کریم جهان پس از مرگ که در دو مرحله برزخ و قیامت صورت می گیرد وقوعش حتمی است و شکی در وقوع آن وجود ندارد. از طرف دیگر با ترسیم جهان بینی اسلامی در مقابل چشمان یک مسلمان، این شهید و شهادت است که در قرآن جایگاه ویژه ای دارد و در چند آیه به آن پرداخته شده است، شهادت مراتبی دارد که والاترین درجه آن شهادت در معرکه نبرد با دشمنان اسلام است.^۱ البته باید گفت که تمامی شهداء نیز در یک مرتبه نبوده و دارای یک مرحله از حیات برزخی و اخروی نیستند و با توجه به مجاهدت ها و نیز مرتبه اخلاص از مراتب مختلف برخوردار می باشند و به همین دلیل جایگاه شهدایی مانند حضرت سیدالشهداء و حضرت ابالفضل از دیگران بالاتر بوده و در نتیجه از بالاترین نوع حیات بهره مند می باشند.

در این مقاله آیه ۱۵۴ سوره بقره و آیه ۱۶۹ سوره آل عمران و همین طور سوره نساء آیه ۷۴ و آیات مرتبط با این آیات مورد بررسی قرار خواهد گرفت. قرآن کریم می فرماید: «وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُمُوتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ؛ به آن هایی که در راه خدا کشته می شوند مرده و اموات نگوئید، بلکه آنها زنده اند و شما نمی فهمید» و نیز «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُمُوتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ؛ کسانی را که در راه خدا کشته شده اند مرده مپندار که زنده اند و در نزد پروردگارشان روزی شان دهند.» و «فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا باید کسانی که زندگی زودگذر دنیا را با سرای جاویدان آخرت مبادله می کنند، در راه خدا بجنگند. و هر که در راه خدا بجنگد و کشته شود، یا بر دشمن پیروز گردد، پس پاداش بزرگی به او خواهیم داد.» از دیدگاه این آیات شهادت سیر و سلوک است و شهید حتما به مقصد می رسد، به علاوه شهید حتما زنده است، چون سالک است و حیات او طیب است و به حیات طیبه خواهد رسید. با توجه به افعال در هر دو آیه می توان استنباط کرد که شهید هم هنگام اعزام به جبهه و هم بعد از پایان جهاد که عده ای شهید شده اند و از فیض شهادت بهره مند شده اند و برخی نیز شهید نشده اند و به شهادت نایل نشده اند هر دو از الطاف و فیوضات الهی برخوردار

^۱ <https://hawzah.net>

خواهند بود. به عبارت دیگر، شهید هم اکنون زنده حقیقی است؛ نه آنکه در معاد زنده می‌شود تا مصداق آیه «ان الابرار لفی نعیم.....»^۱ قرار بگیرد، چنان که گروهی اینگونه گمان کرده اند. با مطالعه تفسیر طبری چنین برمی‌آید که شهید هم اکنون از روزی بهشت برخوردار است، ولی سایر مؤمنان در قیامت کبرا از روزی بهشت برخوردار خواهند شد.^۲

درباره سبب نزول آیه «وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ»^۳ بیان شده است که این آیه درباره شهیدای بدر نازل شده است و آنان چهارده نفر که هشت نفر آنان از انصار و شش نفرشان از مهاجران بودند و علت آن هم این بود که مردم به کسانی که در راه خدا کشته می‌شدند، می‌گفتند: فلانی فوت شده و از نعمت‌های دنیا و لذایذ آن بی‌بهره مانده است. پس خداوند این آیه را نازل کرد^۴ اما در مورد آیه «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ»^۵ نقل شده است که «جمعی از افراد سست ایمان بعد از حادثه احد می‌نشستند و بر دوستان و بستگان خود که در احد شهید شده بودند، تاسف می‌خوردند که چرا آن‌ها مردند و نابود شدند، به خصوص هنگامی که به نعمتی می‌رسیدند و جای آن‌ها را خالی می‌دیدند بیشتر ناراحت می‌شدند، با خود می‌گفتند ما این چنین در ناز و نعمتیم اما برادران و فرزندان ما در قبرها خوابیده‌اند و دستشان از همه جا کوتاه است.» آیات فوق، خط بطلان بر این گونه افکار کشیده است.^۶

در رابطه با پیشینه مقاله کتاب نوشته نشده و تعداد بسیار محدودی مقاله نوشته شده است از جمله مقاله "بررسی مفهوم حیات شهید با تکیه بر آیه «احیاء عند ربهم یرزقون»" در فصلنامه نوآوری های تفسیری نویسنده کاظم استادی. در این مقاله، به روش پژوهش مساله محور و براساس تحلیل داده ها و با تکیه بر آیه «احیاء عند ربهم یرزقون» ، درباره مفهوم واژه شهید و به تبع آن، گزاره رایج و معروف «شهید زنده است» پرداخته شده است که با موضوع مقاله حاضر بسیار متفاوت می باشد. مقاله "تبیین حیات شهدا در عالم برزخ از منظر آیات و

^۱ انفطار: ۱۳

^۲ طبری، جامع البیان، ج ۲، ص ۴۳

^۳ بقره: ۱۵۴

^۴ رازی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۲۳۶

^۵ آل عمران: ۱۶۹

^۶ رازی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، ج ۵، ص ۱۵۱

روایات" نویسندگان الماس اسلامی و سیده فاطمه حسینی میرصفی در فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس. در این مقاله ابتدا به معرفیبرزخ از دیدگاه آیات و روایات پرداخته شده است و به این نتیجه رسیده است که مراد از حیات شهدا زنده بودن جسمی شهدا نیست و شهدا در عالمبرزخ یک حیاتبرزخی دارند که این ارواح نزد خدا زنده اند و روزی می خورند. این مقاله نیز در بسیاری جهات با مقاله حاضر از نظر موضوع و هدف متفاوت می باشد. هدف از مقاله حاضر این است تا کیفیت و چگونگی حیات و ممات شهدا مورد بررسی قرار بگیرد و ادله های لازم برای این موضوع در قرآن بررسی شود تا درک بهتری نسبت به حیات شهدا در بین مسلمان ها ایجاد بشود و به تبع این آگاهی باعث می شود تا ما نسبت به شهادت و شهید شدن رغبت بیشتری پیدا کنیم.

۱. ماهیت و مفهوم حیات شهید

یکی از ویژگی هایی که قرآن کریم برای شهیدان ذکر کرده است، مسئله حیات و زنده بودن آنها است، در این میان معنای حیات طبق اقوال مختلفی از طرف مفسران به این معنا است که شهدا به زودی در قیامت زنده خواهند شد، برخی دیگر نیز بر این باورند که کشته شدگان در راه خدا، دارای هدایت، ایمان و دین صحیحی هستند که نمرده و زنده اند، برخی دیگر نیز گفته اند مقصود این است که، چون از شهیدان، نام نیک در این دنیا باقی مانده است زنده هستند، مفسران دیگر نیز اقوال دیگری را آورده اند که هر یک به نوعی بیان کننده حیات شهدا است و همه این اقوال به زنده بودن آرمان و اهداف شهیدان در جامعه باور دارند.^۱

شهید در لغت به معنای گواه و شاهد و کشته راه خدا^۲ اطلاق می شود و در جای دیگر واژه شهید برای شاهد بیننده چیزی معنا شده است^۳ و در اصطلاح قرآنی به دو معنا به کار رفته است؛

۱- گواه و شاهد

۲- کشته شدن در راه خدا یا مجاهد فی سبیل الله. آنچه در این تحقیق مدنظر هست مجاهد فی سبیل الله است.

^۱ <https://hamedan.iqna.ir>

^۲ معلوف، المنجد، ج ۱، ص ۸۸۷

^۳ راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن کریم، ص ۴۲۸

شهادت در فرهنگ اسلامی، دو معنی متفاوت دارد معنی خاص و معنی گسترده و عام. معنی خاص شهادت، همان کشته شدن در معرکه جنگ در راه خداست که احکام خاصی در فقه اسلامی دارد، از جمله عدم نیاز شهید به غسل و کفن. اما معنی وسیع شهادت آن است که انسان در مسیر انجام وظیفه الهی کشته شود یا بمیرد^۱ بنابراین، کسانی که عقیده حق داشته و در مسیر حقیقت گام بر می دارند و در همین راه از دنیا می روند، براساس اشاره قرآن کریم و روایات اسلامی در زمره شهدا قرار دارند، و اجر شهداء را می برند. خداوند متعال می فرماید: «وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشَّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَآَنَانِ كِه به خدا و رسولانش ایمان آورند، به حقیقت راستگویان عالمند و برایشان نزد خدا اجر شهیدان است، پاداش اعمال و نور ایمانشان را (در بهشت) می یابند.»^۲ و حتی در صحیح مسلم آمده است: «هر کس شهادت را از خداوند صادقانه بطلبد، خداوند او را به منزلت و مقام شهدا می رساند؛ اگرچه در بستر بمیرد.»^۳ نیز در کتاب شریف کافی آمده است: «هر کس در راه دفع ظلمی که به او شده، کشته شود، شهید است.»^۴ در حدیث دیگری آمده است: «همه شیعیان بنابر آیه «وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشَّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ» و شهیدند؛ اگر چه در بستر بمیرند.»^۵ همچنین گاه خداوند به انسان هایی اجر شهید می دهد، مانند مردی که درخانه در خدمت خانواده اش در خانه باشد^۶ و زن غیرتمند^۷ و بلا دیده ای که صبر پیشه کند؛^۸ همگی اجرو مقام شهید را دارند.

مرگ از قوانین تخلف ناپذیر خداوند است «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ همه نفس ها مرگ را می چشند.» برای همین راه گریزی از آن نیست.^۹ اما هویت شهادت با مرگ های دیگر تفاوت بنیادی دارد. شهادت مرگی است انتخاب شده، مرگی که انسان به سوی آن می رود نه آن که

^۱ مکارم شیرازی و دیگران، تفسیر نمونه، ج ۲۱، ص ۴۲۵ و ۴۲۶

^۲ همان، ج ۲۳، ص ۳۴۹

^۳ نیشابوری، صحیح مسلم، ج ۳، ص ۱۵۱۷، ح ۱۹۰۹

^۴ الکلبینی، الکافی، ج ۵، ص ۵۲، ح ۱۶۲ و ۱۶۳

^۵ ابن بابویه (شیخ صدوق)، الخصال، ص ۶۳۶

^۶ نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۴۹

^۷ همان، ج ۱۴، ص ۲۳۶

^۸ همان، ج ۲، ص ۴۴۱

^۹ رضایی للری، جعفری، اوصاف شهید از دیدگاه قرآن و روایات، ص ۱۱

داده است. خداوند در آیه دیگر به شهید وعده قطعی بهشت داده است و می‌فرماید: «وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ لَيَدْخِلْنَهُمْ مُدْخِلًا يُرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ»^۱ و کسانی که در راه خدا هجرت کردند سپس کشته شدند یا به مرگ طبیعی از دنیا رفتند خداوند به آنها روزی نیکویی می‌دهد که او بهترین روزی دهندگان است خداوند آنها را در محلی وارد می‌کند که از آن خشنود خواهند بود و خداوند عالم و با حلم است.» در این آیه، از رزق و روزی شهدا با نام «رزق حسن» یاد می‌کند و جایگاه آنان در بهشت را مقام رضوان و رفیع می‌داند.

در قرآن درباره بخشش گناهان شهید در سوره آل عمران آیه ۱۹۵ می‌گوید: «فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَ أُودُوا فِي سَبِيلِي وَ قَاتَلُوا وَ قُتِلُوا لَأَكْفِرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ لَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حَسَنُ الثَّوَابِ»^۲ آنها که در راه خدا هجرت کردند و از خانه های خود بیرون رانده شدند و در راه من آزار دیدند، و جنگ کردند و کشته شدند سوگند یاد می‌کنم که گناهان آنها را می‌بخشم و آنها را در بهشتهائی که از زیر درختان آن نهرها جاری است، وارد می‌کنم، این پاداشی است از طرف خداوند و بهترین پاداش ها نزد پروردگار است.» در این آیه خداوند بیان میکند که تمام بدی های کشته شدگان در راه خدا را نادیده می‌گیرد و از جانب خود به شهداء نیکوترین پاداش را عطا می‌کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم فرمودند: «فَإِذَا وَدَّعَهُمْ أَهْلُوهُمْ بَكَتْ عَلَيْهِمُ الْحَيَاطَانُ وَ الْبُيُوتُ وَ يَخْرُجُونَ مِنْ دُوبِهِمْ كَمَا تَخْرُجُ الْحَيَةُ مِنْ سِلْخِهَا»^۳ چون رزمندگان با اهل و خانواده خود خداحافظی کنند، ماهی ها و خانه‌ها بر آنان می‌گیرند و ایشان از گناهان خود خارج می‌شوند، همان گونه که مار از پوست خود خارج می‌شود.»^۴

با توجه به آیات آورده شده می‌توان گفت که اگر انسانیت انسان وابسته به روح او باشد و نه به جسمی که در زمین دفن می‌شود پس حیات شهید به معنای فهمیدن و حرکت عالمانه و برخاسته از شعور شهید است و چون شهید با این حیات به نشئه دیگر منتقل می‌شود نسبت

^۱ حج: ۵۸-۵۹

^۲ آل عمران: ۱۹۵

^۳ رشید الدین میبدی، کشف الاسرار و عدة الابرار، ج ۲، ص ۳۴۷

^۴ همان

به امور دنیا و آخرت آگاه است. شهداء یک گروه از کسانی هستند که واجد چنین حیاتی می باشند و به جهت اهمیت ولزوم توجه دادن مؤمنین به این مطلب در راستای تشویق شدن آنان برای جهاد و استقبال از شهادت و نیز تسلی اقوام و دوستان شهداء، از دارا بودن این نوع حیات از طرف شهداء، سخن به میان آمده است ؛ ولی چنین موهبتی منحصر به آنها نبوده و لذا افراد دیگری همچون انبیاء و اولیاء و علماء ربانی نیز از این نوع حیات و آثار آن برخوردار هستند.

نتیجه گیری

مقاله حاضر با موضوع بررسی مفهوم و ماهیت حیات شهید از منظر آیات قرآن می باشد. با توجه به آیات ۱۵۴ سوره بقره، ۱۶۹ سوره آل عمران و سوره نساء آیه ۷۴ می توانیم استدلال کنیم که شهدا زنده اند و در نزد پروردگار روزی می خورند و علت اینکه خداوند از لفظ روزی و رزق استفاده کرده به این دلیل بوده که بیشترین قرابت را با زندگان داشته باشند ولی حیات شهدا ویژگی های دارد که توجه به آن ویژگی ها دارای اهمیت می باشد از جمله کمال قرب به پروردگار از انجایی که هدف غایی انسان در ادیان و حیانی رسیدن انسان به قرب ربوبی است می توان گفت که شهید با شهادت خود این مسیر را در حد کمال طی کرده و خود را در ردیف انبیاء و اولیاء الهی قرار داده است. ویژگی بعدی استمرار رشد معنوی شهید بعد از مرگ می باشد در حالی که برای اغلب انسان ها این رشد امکان پذیر نیست. مورد بعدی آگاهی است که شهید در زندگی خود کسب می کند که این آگاهی حتی زمان ها و حوادث آینده را نیز در بر می گیرد.

فهرست منابع و مآخذ

✽قرآن

الف) کتب فارسی

۱. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی، الخصال، قم، جامعه المدرسین، ۱۳۶۲ش
۲. امامی، محمد جعفر، شان نزول آیات قرآن (برگرفته از تفسیر نمونه)، مدرسه الامام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، چاپ اول، ۱۳۸۵ش
۳. جوادی آملی، عبدالله، تسنیم، جلد ۱۶، قم، انتشارات اسراء، ۱۳۸۸ش
۴. حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین، تفسیر اثنی عشر، تهران، میقات، ۱۳۶۳ش
۵. رشید الدین میبدی، ابوالفضل، کشف الاسرار و عدة الابرار، جلد ۲، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۱ش
۶. طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، جلد ۱ و ۲، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۷ش
۷. طبرسی، ابوعلی فضل بن الحسن، تفسیر مجمع البیان، جلد ۲، انتشارات فراهانی، تهران، ۱۳۸۰ش
۸. معلوف، لوئیس، المنجد، جلد ۱، مترجم محمد بندر ریگی، تهران، ایران، ۱۳۸۴ش
۹. مکارم شیرازی و دیگران، ناصر، تفسیر نمونه، جلد ۲۱، قم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۰ش
۱۰. نوری طبرسی، میرزا حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، جلد ۱۳، تهران، آل بیت، ۱۳۶۹ش

ب) مقالات فارسی

۱۱. رضایی للری، افسانه، جعفری، اکرم، اوصاف شهید از دیدگاه قرآن و روایات، مجله پژوهش و مطالعات علوم اسلامی، سال ششم، شماره ۵۹، خرداد ۱۴۰۳ش

ج) کتب عربی

۱۲. حویزی، عبدعلی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، جلد ۱، قم، اسماعیلیان، چاپ چهارم،

۱۴۱۵ق

۱۳. رازی، ابوالفتح حسین بن علی، **روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن**، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۴۰۸ق
۱۴. رازی، فخرالدین محمد بن عمر، **مفاتیح الغیب**، جلد ۹، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ق
۱۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **مفردات الفاظ القرآن کریم**، بیروت، دارالشامیه، ۱۴۱۲ق
۱۶. رشیدرضا، محمد، **تفسیر المنار**، جلد ۴، بیروت، دار المعرفه، چاپ دوم، بی تا
۱۷. الشیخ الكلینی، **الكافی**، جلد ۵، تران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق
۱۸. طبری، محمد بن جریر، **جامع البیان فی تفسیر القرآن**، جلد ۲، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۲ق
۱۹. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، **التبیان فی تفسیر القرآن**، جلد ۲، به کوشش احمد حبیب قصیر العاملی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۹ق
۲۰. فضل الله، سید محمدحسین، **تفسیر من وحی القرآن**، جلد ۳، بیروت، دارالملاک، چاپ دوم، ۱۴۱۹ق
۲۱. نبها، خضر محمد، **موسوعه تفاسیر المعتزله**، جلد ۱، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۲۰۰۹م
۲۲. نیشابوری، مسلم بن الحجاج، **صحیح مسلم**، جلد ۳، بیروت، دار الاحیاء التراث العربی، بی تا
۲۳. نیشابوری، نظام‌الدین حسن بن محمد، **تفسیر غرائب القرآن و رغائب الفرقان**، جلد ۲، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۶ق
- (د) منابع اینترنتی

۲۴. <https://hawzah.net>

۲۵. <https://hamedan.iqna.ir>

۲۶. <https://esmatiye-semnan.kowsarblog.ir>